

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Siyasetnamelerde denge ve düzen

Balance and order in Siyasatnamas

*Muhammet Metin Adıgüzel^a**

^a Dr., Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Kütahya, metin.jeodezi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9249-9050

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 02 Ağustos 2024

Kabul: 02 Aralık 2024

Anahtar kelimeler:

Siyasetname Geleneği,
Siyasetnamelerde Denge,
Siyasetnamelerde Hükümdar

Makale türü:

Derleme makale

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 02 August 2024

Accepted: 02 December 2024

Keywords:

Siyasetname Tradition,
Balance in Siyasatnamas,
Ruler in Siyasatnamas

Article type:

Review article

ÖZET

Müslüman dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren var olagelen bir yönetim anlayışı mevcuttur. Dini ilkelere dayanan bu anlayış devleti idare edenlere yönelik tavsiyeler içeren siyasetname geleneğini doğurmuştur. Siyasetnameler; siyasi, dini ve ahlaki eserler olup, bu tür eserlerde ele alınan başlıca konular arasında hükümdarda aranacak özellikler, devlet memurlarının seçiminde liyakatin önemi, askeri ve mali teşkilatlanma yer almaktadır. Siyasetnameler benzer konuları işlemekte birlikte aralarında şekil ve üslup açısından farklılıklar da bulunmaktadır. Bazı siyasetnameler doğrudan hükümdara hitap ederken, bazıları daha alt kademedeki yöneticilere ya da genele hitap etmektedir. Yazarların nitelikleri, yaşadıkları coğrafya ve içinde bulundukları koşullar da siyasetname içeriklerine yansımaktadır. Bununla birlikte tüm siyasetnamelerde denge ve düzen esas ilgi alanıdır. Yine bir devletin ancak adalet ve fazilet üzere ayakta kalabileceği tüm siyasetnamelerin ana yargısıdır. Bu bağlamda siyasetnamelerde ordu, maliye, hukuk, sosyal ve ticari hayat gibi alanların nasıl temellendirilmesi gerektiğine ilişkin öğütler de bulunmaktadır. Modern ulus devlet Batı Avrupa'nın siyasal anlayışına dayanıyor olsa da siyasetname geleneğinin denge ve düzenin kurulması açısından kadim ilkeler içerdiği ve özellikle günümüz Müslüman devletlerinin kendilerini yapılandırmaları açısından önem arz ettikleri düşünülmektedir.

ABSTRACT

There is a management approach that has existed in the Muslim world since the first centuries of the Hijra. This understanding, which is based on religious principles, gave birth to a political tradition, which includes recommendations for those who rule the state. Siyasatnamas are political, religious and moral books. The main topics discussed in such works include the characteristics to be sought in a ruler, the importance of merit in the selection of civil servants, military and financial organization. Siyasatnamas even though they deal with similar topics, there are differences between them in terms of form and style. While some siyasatnamas address the king directly, others address lower-level rulers or the general public. The qualifications of the authors, the geography they live in and the conditions they live in are also reflected in the contents of the books. However, balance and order are the main areas of interest in all siyasatnamas. Again, it is the main judgment of all siyasatnamas that a state can only continue with justice and virtue. In this context, the siyasatnamas provide advice on how areas such as the military, finance, law, social and commercial life should be based. Although the modern nation-state is based on the political understanding of Western Europe, it is thought that the siyasatnamas tradition contains ancient principles in terms of establishing balance and order, and they are especially important for the self-construction of today's Muslim states.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: metin_jeodezi@hotmail.com

Atıf / Citation: Adıgüzel, M. M. (2025). Siyasetnamelerde denge ve düzen. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 106-121. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1527155>

1. Giriş

Siyasetnameler, yasal anlamda herhangi bir yaptırım gücüne sahip olmayan nasihatname türünde yayınlar olup, devlet yönetimi ve toplumsal huzurun tesisine ilişkin yöneticilere öğütler içeren kitaplardır. Müellifler kitaplarına ilmi ve tecrübi birikimleri yansıtmış, ayet ve hadislerden, peygamberler, âlimler ve hükümdarların hayatlarından alıntılarla yargılarını desteklemeye gayret etmişlerdir. Devletler ve hükümdarlar değişse de süreçlerin benzer olduğundan hareketle, yöneticilere elde edilen bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

Siyasetname müellifleri Doğu ve Batı dünyasının kadim bilgelerinden etkilenmişlerdir. Bu etki kimi yerlerde somut, kimi yerlerde ise fikri alıntılarla kendini göstermektedir. Modern öncesi siyaset, yönetim olgusunu inanç ve ahlakla birlikte ele aldığından, söz konusu dönemin hem Doğu hem de Batı kaynaklı siyasi yazıları aynı zamanda birer ahlaki yazı görünümü arz etmektedirler. Bu bağlamda Müslüman düşünce geleneğinin ürünü olan siyasetnamelerde de yönetim ahlaki ilkelerle birlikte ele alınmıştır. Siyasetname isimli kitabının amacını açıklarken bir anlamda tüm siyasetname ve nasihatnamelerin içeriklerini de özetleyen Nizamülmülk, amacının; huzurlu zamanları sağlayabilecek bir hükümdarın ortaya çıkarak ehil kimseleri önemli konumlarda görevlendirmesi, yolları güvenli kılması, dini sapmalarla mücadele etmesi, din ve dünya işlerini adalet dengesi ve idare kılıcıyla tanzim etmesi olduğunu yazmaktadır (Nizamülmülk, 2014). Bununla birlikte siyasetnamelerde konular belli bir metodolojiyi takip etmemektedir. Muteber görülen şahsiyetlerin öğütleri, Kuran'dan ve peygamberlerden alıntılar, menkıbeler, tarihi olaylardan kesitler ve yazarın yorumları iç içe bir haldedir.

Çalışma bir doküman incelemesi olup, on adet siyasetnameyi kapsamaktadır. Bu siyasetnameler; Nişabur, Cürcan, Gürgeç, Gazne gibi şehirlerde bulunup, saraylarda karşılaştığı tanınmış âlim, edip ve şairlerin bilgi ve birikimlerinden faydalanmış, kitaplarını ithaf ettiği devlet adamlarından aldığı hediyelerle geçimini sağlayan Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî'nin (ö:1038) Âdâbü'l Mülûk; Siyasi sorunların yaşandığı bir ortamda din, yönetim, hukuk üzerine çalışmaları bulunan Şafî Mezhebi fakihi Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî'nin (ö:1058) Naşîhatü'l-mülûk; Doğu Türkistan'daki Balasagun şehrinde büyümüş, Karahanlı devletinde Has Haciblik görevinde bulunmuş devlet adamı Yûsuf Has Hâcib'in (ö:1077) Kutadgu Bilig; İran'ın Taberistan ve Cürcan eyaletlerinin hâkimi olan Ziyârî Hanedanı'na (931-1090) mensup Emîr Unsûrî'l-meâlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr'in (ö:1087) Kâbûsnâme; Büyük Selçuklu devletinin Alparslan - Melikşah dönemlerinde vezirlik yapmış ve Nizamülmülk olarak ünlenmiş devlet adamı Ebû Alî Kırâmüddîn (Gıyâsüddeve, Şemsülmille) Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî'nin (ö: 1092) Siyâsetnâme; Endülüs medeniyetinde yetişmiş, öğretim faaliyetlerinde bulunarak, uygun bulmadığı sosyal ve idarî uygulamaları eleştirerek toplumu ahlaki bakımdan ıslah etmeye çalışan İslam âlimi Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî'nin (ö: 1126) Sirâcü'l-mülûk, Moğol işgali sırasında Şam ve Mısır'da yaşamış ve İbn teymiyye olarak ünlenmiş olan Hanbeli Mezhebi fakihi Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî'nin (ö:1328) Siyâsetü's-şer'iyye; Sahn-ı Seman ve Sahn-ı Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmış Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevinde bulunmuş XVI yüzyıl İslam âlimi Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö:1581) Ahlâk-I Alâî; Risalelerini sunduğu IV. Murat ve Sultan İbrahim dönemlerinde sarayda bulunmuş, XVII. Yüzyıl Osmanlı tarihçisi ve devlet adamı Koçi Bey'in (ö:1650) Risâle-i Koçi Bey; Defterdarlık makamına birçok defalar gelmiş ve Divan'da üyelik yapmış gerileme dönemi Osmanlı devlet adamı El-defteri'nin (Defterdar Sarı Mehmet Paşa) (ö:1717) Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ - Kîtab-ı Güldeste Nizâm-ı Devlete Mûteallik Risale isimli eserleridir. Eser seçiminde müelliflerin bir kısmının din âlimi bir kısmının ise idari görevli olmalarına dikkat edilmiş, yine eserlerin farklı dönemlerde yazılmış olmaları göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Makale bir derleme çalışması olarak, adı geçen eserler bağlamında siyasetnamelerin toplumsal dengenin sağlanması ve sürdürülebilir bir düzen oluşturulabilmesine ilişkin öğüt ve yargılarını anlamayı amaçlamaktadır.

2. Siyasetname Geleneği

Devlet işlerini yönetme sanatı anlamına gelen Arapça kökenli “siyaset” kelimesi ile yazı anlamına gelen Farsça kökenli “name” kelimesinden meydana gelen siyasetname, devleti idare edenlere siyaset alanında bilgi vermek ve değişik hususlarda bazı tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap türünü ifade etmektedir (Adalıoğlu, 2009). 1861-1925 yılları arasında yaşamış olan Bursalı Mehmet Tahir Bey, Siyaset’e Mûteallik Asar-ı İslamiye adlı risalesinde siyasete yönelik İslami eserlerin listesi adı altında 172 adet siyasetname ismi saymaktadır (Gürbüz, 1999). Siyasetnamelerde ideal bir yönetici tasviri yapılmakta ve idarecinin bu imgeyi niçin örnek alması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Türk, 2012). Modern öncesi devlette tüm erk ve yetki hükümdarda toplandığından, siyasetnamelerin hükümdarlar için kaleme alınmış eserler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasetnamelerde, hükümdarda bulunması gereken vasıflar belirtilmekte; saltanatın esasları ve şartları sıralanmaktadır. Zamanın anlayışı paralelinde en uygun örgütün nasıl olması gerektiği, bu amaca hangi yollardan ulaşılabileceği üzerine öğütler verilmektedir. Halkın durumu anlatılarak, hükümdarlara çeşitli hatırlatmalarda bulunulmakta, kötü yönetimin zararlı sonuçlarına dikkatler çekilmektedir. Konuların işlenişinde teorik yaklaşım ve pratik hayata yönelik hususlar birlikte işlenmektedir (Adalıoğlu, 2009).

Siyasetname yazarlarının dayandıkları ana meşruiyet kaynağı Kur’an ve hadislerdir. Dinî referansları reddetmenin yönetici için düşünülse bile ifade edilebilir olmaktan uzak olması, yazarların düşüncelerini daha rahat ifade etmesine imkân sağlamıştır (Öztürk, 2013). Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin devri başta olmak üzere, çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasi ve idari mektuplar, sözlü rivayetler siyasetnamelerin başlıca atıf kaynaklarıdır. Devlet yönetimine dair eski Yunan, Hint, İran ve Çin kültürlerine ait yazılar da (pendname) siyasetname kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır (Adalıoğlu, 2009). Örnek gösterilen kişiler genellikle peygamberler, halifeler, âlimler, Nuşirevan ve Ardeşir gibi eski İran hükümdarları, İskender, Eflatun ve Aristo gibi Yunan filozoflarıdır (Altay, 2011). Siyasetname yazarlarının bir kısmı idari görevlere sahip şahsiyetlerdir. Keykavus, Es-Salibi, Nizamülmülk gibi yazarlar bu gruptandır. Bir kısmı ise din âlimi statüsünde kişilerdir. El-Maverdi, İbni Teymiye, Turtuşî gibi yazarlar bu gruptandır. Her iki grup için din temel meşruiyet kaynağı olmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. İkinci grup referanslarını daha ziyade Kur’an ve özellikle hadislerden alırken, ilk grup çağın yönetim anlayışını da göz önünde bulundurmaktadır.

Sosyal hayata ilişkin anlatılar bulundurmalarına karşın, siyasetnamelerin asıl odaklandıkları konu yönetim kademesi ve bilhassa hükümdardır. Hükümdar tebaanın gözündeki değerini yitirmemeli. Tebaada korku ile karışık bir saygı uyandırabilmelidir. Bunu sağlamanın ve aynı zamanda ilahi rızaya matuf olmanın yegâne yolu ise adalet ve fazilet sahibi olmaktan geçmektedir. Adaletin temini de büyük oranda istişare ve orta yol öğretisine bağlanmaktadır. İstişareden uzak bir yönetici sağlam kararlar alamayacak, orta yolu terk eden yönetici ise hem sosyal hayatı hem de ekonomik hayatı zulme sürükleyip çökertecektir. Yine cömertlik, yumuşak huyluluk, cesaret, merhamet, şükür, sabır, sır saklamak, zorluklara göğüs germek gibi fazileti içeren olgulara siyasetnameler çokça yer vermektedirler. Bazı eserler bu kavramlara ayrı birer bölüm ayırmışlardır.

Siyasetnameler yazıldıkları dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler içermeleri; devrin yönetim anlayışını ve değerlerini yansıtmaları sebebi ile tarihi ve sosyolojik analiz açısından önemli kaynaklardır (Altay, 2011). Kuruluş dönemi eserlerinde imaret ve halkın yaşam standardının artırılması ön plana çıkarken, kargaşa dönemi eserlerinde güçlü hükümdar vurgusu hâkimdir. Haçlı ve Moğol saldırılarının söz konusu olduğu dönemlerde ise güçlü ordu unsuru öne çıkarılmıştır (Kömbe, 2013). Din-devlet birlikteliği ise neredeyse tüm siyasetnamelerin işlediği bir konudur.

İslam’ın insanın dinini, canını, malını, akıl ve şerefini, neslini koruma altına alması hasebiyle siyasetnameler de bu değerlerin doğrudan ya da dolaylı olarak korunmasını sağlamaya yönelik yargılar içermektedirler. Askeri alan ile ilmi alanın diğer alanlara nazaran daha fazla ön planda tutulması da bu değerlerin maddi ve manevi

anlamda koruma altına alınması amacından ileri gelmektedir. Ancak büyük oranda ehli hadis din anlayışından meşruiyetlerini alan siyasetname yazarlarının kimi durumlarda İslam dışı örf ve geleneklerin etkisinde kaldıkları da olmuştur. Örneğin Keykavus bin İskender tarafından oğlu Gilan Şah için yazılmış *Kabusname* isimli eserin on birinci bölümü içkinin ne zaman, nasıl, nerede içilmesi gerektiğine ilişkin öğütler içerirken, on beşinci bölüm cinsellikle ilgili tavsiyeler içermektedir. Öğütler arasında yazın kadınlarla kışın oğlanlarla birlikte olmanın sağlık bakımından daha faydalı olacağı da yer almaktadır (2007). *Kutadgu Bilig*'de kız çocuklarının doğmamasının doğmasından, ölmesinin ise yaşamasından daha hayırlı olduğu, yine kızların dünyadaki yerlerinin toprağın altı ya da mezara yakın bir ev olması gerektiği (2019) değerlendirmeleri İslam öncesi cahiliye döneminin anlayışını taşımaktadır. Sultan cefa ve eziyet etse bile halka düşen itaattir, sultanın günahı kendi boynunadır diyen Turtuşi, bazı hadis rivayetlerinden yola çıkarak sultana karşı çıkanın cahiliye üzere öleceğini iddia etmektedir (1995). Bununla birlikte söz konusu ifadeler istisna haline bağlanabilecek düzeydedir. Yine siyasetname yazarları ehli hadis olmaları nedeniyle zayıf rivayetlere yer verebilmekte, kültürel bazı kabulleri dini çerçeve içinde sunabilmektedirler. Özellikle anlatılan menkıbeler ve peygamber kıssaları israiliyat olarak kavramlaştırılmış olan Yahudi kültür ve inancından izler taşımaktadır. Ancak günümüz Türkçesi ile yayımlanan eserlerin bazılarında, İslam ahlakına esastan aykırı düşen ifadelerin çıkarılarak basım yapıldığı görülmektedir.

Modern öncesi dönem bilim dallarını birbirinden ayırmadığı için siyasetnameleri herhangi bir bilim dalı içinde ele almak zordur. Ayrıca siyasetnameler pratik amaçlara yönelik olduklarından, kavramları ele alış ve işleyişleri açısından günümüz akademik çalışmaları gibi sistematik özelliklere sahip değildir. Ancak siyasetnameler, yeni bir yönetim biçimi önermemekte, mevcut yöneticilere; güzel ahlâk, iffet, adâlet, hikmet ve cesaret telkin ederek, yönetenlerin halka merhamet etmesi gerektiğini öğütlemektedirler. Yönetilenler açısından da toplumda birlik beraberlik, huzur ve yardımlaşma telkin edilmekte, devlet başkanı insanlara adâletle yaklaştığı sürece ona itaat öngörülmektedir (Atmaca, 2003). Yine geleneksel yapıların tamamında değişim ve yenilik hamlelerinin ideal bir denge için tehlike olarak algılanması siyasetnamelere de yansımış, yeni bir dinin ortaya çıkışı, toplumsal hareketler, mezhep mücadeleleri benzeri durumlar olumlu karşılanmamıştır (Önder, 2014).

3. Siyasetnamelerde Ölçü

Siyasetnamelerin nihai amacı halkın korunması ve adaletle hükmedilmesidir (Uçar, 2012). El-Maverdi “gözetilmesi gereken insanın kendisidir” (El-Maverdi, 2004) demektedir. Siyasetnamelerde ölçü insan olmakla birlikte, buradaki insan ahlaktan soyutlanmış birey, başka bir ifade ile beşer değildir. Sevilmesi gereken insanlar olduğu gibi, cezalandırılması gerekenler de vardır. Es-Salibi (1997), asil kimselerin yumuşak sözle idare edilmesi, eşkıya ve düzenbazların şiddetle terbiye edilmesi, halka ise merhamet ve şiddet harmanlanarak muamelede bulunulmasını önermektedir.

İbn Teymiye'ye (1999) göre, insanlar üç gruba ayrılmaktadırlar. Birinci gruptakiler yeryüzünde bozgunculuk yapmayı sevenlerdir. Bunlar anlık yaşama bakmakta, geleceklerini ihmal etmektedirler. İkinci grup sadece Allah korkusuna dayalı dindarlık yüklenenlerdir. Böyleleri ne dünyayı ne de gerçek anlamda dini hayatı ihya edebilirler. Ancak bunlarla dinin birçok yönleri ve kimi dünya işleri dengede tutulabilir. Üçüncü grup ise orta yolu tutanlardır ki, bunlar hakikat üzere bulunanlardır. Koçi Bey (T.Y) de öz olarak her topluluğun iyilerinin desteklenmesi, kötülerinin ise cezalandırılmasını önemli bulmaktadır.

Has Hacib (2012) “iki türlü insana insan derler, biri öğreten, diğeri öğrenen... bu ikisinden başkasını hep hayvan say” diyerek insanı faziletli kılacak en önemli unsur olan ilim ehli olmayı ön plana çıkarmaktadır. Bilgiyi ve akli insani bir yaşamın ana nirengileri sayan Has Hacib (2012), yöneticiler ve âlimlerin dışındakileri bilinçsiz kalabalıklar olarak görmektedir. Çünkü yöneticiler halkı düzene koyarken, âlimler doğruyu aramaktadırlar (2012). Es-Sealibi (1997) insanın akli, domuzun şehveti, yırtıcı hayvanların ise kızgınlığı temsil ettiklerini belirtmekte, insanda bu üç unsurun da bulunduğunu, şehvet ve kızgınlığın yok edilemese de insan olunabilmesi için aklın

emrine verilmeleri gerektiği yargısında bulunmaktadır. Nizamülmülk (2014) ise ölçüyü adalette aramakta, Kuran'ın ölçüye işaret eden ayetlerini adalet olarak anlamakta ve adaleti iyiliğin mihenk taşı olarak görmektedir.

Şehir halkının kabiliyetlerine göre korunmasını adaletin şartı sayan Kınalızade (2013), insanları beş kısma ayırmıştır. İlki kendisi ve diğerleri için hayırlı olanlardır. Bunlar istişare ehlidir. İkincisi hayırlı ancak hayrı kendisine olanlardır. Bunlar korunmalıdır. Üçüncüsü ne hayırlı ne de şerli olanlardır. Bunlar hayra sevk edilmelidir. Dördüncüsü kötü olup, kötülüğü kendisine olanlardır. Bunlar ıslah edilmelidir. Beşincisi kötü olup, kötülükleriyle başkasına zararlı olanlardır. Bunlardan düzelmeyeceklerin kötülüklerine bazı yollarla engel olunmalıdır. Kınalızade (2013), şehirleri de fazilet üzerine kurulmuş şehirler ile fazilet üzerine kurulmamış şehirler olarak iki gruba ayırmaktadır. İlkinin halkı ilim ehli, hayırlı kimselerden oluşurken, ikincisinin halkı gösterişçi, düzenbaz ve her açıdan hayırsız kimseler olup cezalandırılmaları zaruridir.

Siyasetnamelerde insanın durumu faziletli olup olmamasına bağlanırken, toplumun durumu da hükümdarın faziletli olup olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. El-Maverdi'ye (2004) göre, halk hükümdarın yolunda ilerler. Hükümdar bozulursa halk da bozulur. Nizamülmülk (2014) de halkın hükümdarı taklit ettiğini belirtmekte ve güzel zamanların adil hükümdarların hüküm sürdüğü zamanlar olduğu yargısında bulunmaktadır. Benzer şekilde Turtuşî (1995) de, halkın faziletli olmasını hükümdarın güzel hasletler edinmesine bağlamaktadır. Faziletten uzak bir hükümdarın halkı da faziletten uzak olacaktır. Öyle ki hükümdarların niyetleri bile halkın hangi tarafa yöneleceğine etkide bulunur diyen Turtuşî, Hacac-ı Zalim döneminde halkın sohbetlerinde “bugün kim öldürüldü” benzeri cümleler kurduğunu, şatafatlı bir yaşamın peşine düşen Velid bin Abdülmelik zamanında halkın yüksek binalardan ve mükellef sofralardan bahsettiğini, kadına düşkün olan Süleyman bin Abdülmelik döneminde cariyeye ve nikahtan sohbet edildiğini, adil olan Ömer bin Abdülaziz zamanında ise halkın inanç ve ibadetlerden söz ettiğini aktarmaktadır (1995).

Toplumun fazilet sahibi olmasında hükümdarı asli sorumlu olarak değerlendiren siyasetnameler hem gerçek kişilik hem de devletin tüzel kişiliğini kendinde toplayan hükümdarın fazilet sahibi olmasını da Allah'ın emirlerine uymasında aramışlardır. El-Maverdi, sultan için ilk gerekli olan şey “Allah korkusu”dur demektedir. Halkın mutluluğu ve huzuru sultana itaate bağlandığı gibi, sultanın mutluluk ve huzuru da Allah'a itaate bağlanmıştır (Maverdi, 2004). Kısacası hükümdar üzerinde resmi bir yaptırım gücüne sahip olmayan siyasetnameler, kaynağını ilahi hitaptan alan güçlü bir denetim mekanizmasını işaret ederek hükümdarı sınırlandırmaya çalışmışlardır. Bir taraftan eylemlerin insanlar için ifade ettiği anlama dikkat çekilirken, diğer taraftan denetleme mekanizmasının da işlediği gerçeğine vurgu yapılmaktadır.

4. Siyasetnamelerde Denge ve Düzen

4.1. İkiz Kardeşler: Din ve Devlet

Siyasetnamelerde, din ve devlet iç içedir. Din sadece ibadet ritüelleri içine sıkıştırılmamış, yaşamın tüm alanları dini referanslara tabi kılınmıştır. Eğitim-öğretim dini bir etkinlik olarak değerlendirilmekte, fıkıh sadece kadınlara değil, yönetim kademesindeki herkes için bir zaruret sayılmaktadır. Din ve devlet arasındaki ilişki dünya ile ahiret dengesi olarak değerlendirilmektedir. Has Hacib (2012), Allah'ın iki kulak, iki göz, iki el ve iki ayak yaratmasının hikmetini dünya ve ahiret arasındaki dengede aramaktadır. Uzuvtardan birinin dünya hayatını, diğerinin ise ahiret hayatını işaret ettiğini dile getiren Has Hacib, bir dünyayı bulanın diğerine koşması gerektiğini söylemektedir.

Siyasetnamelerin genel kabulü din ile devletin ikiz kardeş olduklarıdır. El-Maverdi (2004), Ardeşir'in ahitnamesinde din ile devletin kardeş olduklarının vurgulandığını, çünkü dinin mülkün esası, hükümdarın da dinin bekçisi olduğunu belirtmektedir. Es-Sealibi (1997), devletin din ile ayakta kalabileceğini, dinin de devlet ile

güçlenebileceğini söylemektedir. Nizamülmülk (2014), din kuvveti ile devlet kuvvetinin bozulmalar karşısında birbirlerini desteklemeleri gerektiğini, birinde fesat oluştuğunda nizamın bozulacağını ileri sürmektedir. Ardeşir'in oğluna din devlet kardeşliği konusunda öğütlerde bulunduğu Turtuşi (1995) ise dinin esas, hükümdarın ise koruyucu olduğunu aktarmaktadır.

Halkların yöneticileri taklit ettiği konusu da din devlet kardeşliği ekseninde ele alınmaktadır. Es-Sealibi (1997), El-Maverdi (2004), Nizamülmülk (2014), Kınalızade (2013) ve Koçi Bey (T.Y) halkın hükümdarın inancını adım adım takip ettiğini söylemektedirler. Nihayet halk ile hükümdar birbirinin imtihanı olarak değerlendirilmektedir. Hükümdar taklit edildiğine göre, onun Allah'ın hükmüne bağlı kalma dışında kurtuluşu mümkün değildir. Es-Sealibi (1997), hükümdarlara saygıda aşırıya gidip tıpkı Nemrut gibi onları yaşatan ve öldüren olarak tanımlayan halk ile böyle tanımlamalara aldanan hükümdarların imtihanı kaybettiklerini yazmaktadır. Turtuşi (1995), taşıdığı ağır sorumluluk nedeniyle hükümdarlığın tehlikesini büyük, imtihanını da umumi görmektedir. Hükümdar, dünyadan tek bir nefsin alabileceği hazları aldığı halde tüm yönettiği nefslerden hesaba çekilmeyi göze almakla kendini ağır bir yükün altına sokmuştur. Halka yapılacak en ufak haksızlığın hesabının mahşer günü hükümdardan sorulacağını söyleyen Koçi Bey (T.Y), hükümdarın adaletin tesisi için vezirleri görevlendirdiği savunmasının da onu cezadan kurtaramayacağı hatırlatmasında bulunmaktadır. Hülasa adalet halkın ömrünü uzattığı gibi hükümdarın da cennetlik olmasının tek yoludur.

Mademki din esastır ve halk da hükümdarı taklit etmektedir. O halde hükümdar için en gerekli ilim dini ilimdir yargısında bulunan siyasetnameler, hükümdarın ilim ve adalet yerine zulüm ve baskı yoluna başvurmaları halinde hüsrana uğrayacağını öngörmüşlerdir. Özellikle fıkıh ilmi bir zaruret olarak değerlendirilmiştir. Çünkü hükümdar kendisi için yazı işlerini, sağlık, hesap ve arazi işlerini yapacak birilerini bulabilir. Ancak kendisi için dini müdafaa edip, adaleti tesis edecek birini bulamaz (Maverdi, 2004). Hükümdar, halktan itaat beklerken, kendisinin de Allah'a itaat etmekle yükümlü olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır (Maverdi, 2004). Es-Sealibi (1997) de Müslüman toplumu çadıra benzetmektedir. Çadırın örtüsü İslam'ı, ana direk hükümdarı, ana direğe bağlı ipler diğer yöneticileri, yere çakılan kazıklar ise Müslüman fertleri sembolize etmektedir. Dolayısıyla ana direk sağlam olmalıdır. Nizamülmülk açısından ilahi kurallara dayalı düzen doğal denge durumu olarak en ideal olanıdır (Önder, 2014). Hükümdar ise hem dini hem de devleti temsil etmektedir (Canatan, 2009). Keykavus hem dünya hem ahireti kazandırması hasebiyle din ilmini ilimlerin başına koymaktadır. Hükümdar halka dini ve ilmi vaazlarda bulunmalı, kendisini halkın gözünden düşürecek sözlere yer vermemelidir (Keykavus, 2007). İbn Teymiye (1999) de zulümlerin çoğunun ya helal olmayanın ele geçirilmesi ya da vacip olanın engellenmesi nedeniyle meydana geldiğini, yöneten ya da yönetilenlerin dini ilimden uzaklaşmasının zulümle sonuçlanacağını yazmaktadır.

4.2. Denge Hali: Orta Yol/Vasatlık Öğretisi

Tüm kadim öğretilerin her türlü söz ve eylemde aşırılıktan kaçınmayı temel ilke olarak benimsediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Uzakdoğu bilginleri, Batı filozofları ve Müslüman âlimleri orta yol öğretisinde buluşmuşlardır. Tüm kesimlerin paylaştığı bu değer bir ahlak ölçüsü olarak felsefi dünyada karşılık bulmuştur. Siyasetnamelerde de aşırılıklar yerilmiş, itidal yolu tavsiye edilmiştir.

Orta yol öğretisindeki “orta” ifadesi, matematiksel anlamda orta noktayı değil, vasat olanı işaret etmektedir. Vasatlık, denge noktasını anlatan bir kavram olarak, düzen tesis etme durumudur. Vasatlık/orta yol şartlara göre en uygun olanı tercih etmek demektir. Vasatlık, olguların saf iyi ya da saf kötü olamayacakları gerçeğinden hareketle, çok boyutluluğu göz önünde bulundurarak mükemmelliğe ulaşmanın imkânsızlığını vurgulamaktadır. Örneğin insanı sadece sosyal, biyolojik ya da bilinç sahibi bir varlık olarak değil, tüm bu boyutları kapsayacak şekilde ele almayı öngörmekte, ancak insanın bu alanların hiçbirinde mükemmel olmayacağı gerçeğini de peşinen kabul etmektedir. Bu bağlamda orta yol öğretisini/vasatlık öğretisini en iyi tanımlayan ifade “denge hali”

ifadesidir (Koyuncu, 2023). Herhangi bir konuda orta yoldan uzaklaşıp mükemmelliği hedeflemek büyük sorunlara yol açacaktır. Sosyal, ekonomik, siyasal, biyolojik, bilimsel, dini hiçbir alanda mükemmellik yoktur. Tüm alanlarda denge hali ve buna bağlı olarak düzen durumu, ancak orta yolun takip edilmesi ve kararında uygulamalarla mümkündür. Bu ise sosyal, siyasi ya da iktisadi şartlara bağlı olarak değişebilmektedir.

Aristoteles, ahlaksal eylemin temel kavramını orta yolun takibinde bulmuştur. Orta yol ahlakına göre her duygu veya eylemin kötüyü temsil eden iki aşırı ucu bulunmaktadır. İyi olan ise ifrat ve tefrit arasındaki “gerektiği ölçüde olan”dır (Saticı, 2013). Orta yol öğretisi bir şeyin en uygun derecede yapılmasıyla ilgilidir. Konfüçyüs’ün de temel metinleri arasında yer alan bu öğreti, duygu ve davranışların dizginlenerek, dengeli bir biçimde ifade edilmesini öngörmektedir. Ahenk, ancak bu denge ile sağlanabilecektir. Bir başka deyişle ideal olan tüm doğanın sağ salim kendi yerini bulması, her şeyin yer ve gök ile ahenk içinde olma durumudur. Bu yaklaşıma göre, dış dünya size haksızlık etse bile, artık nerede durduğunuz bellidir. Bunu bilmek ise hayatın getirdiği darbe ve pişmanlıklarla baş etmekte size yardımcı olarak tutunacak bir zemin sağlayacaktır (Yu Dan, 2010).

Siyasetnameler, orta yol tavsiyesinde kadim bilgelere alıntılar yapmakla birlikte, öz olarak ana referans kaynakları olan Kuran’a dayanmaktadırlar. Kur’an, Müslümanları vasat ümmet olmakla yükümlü tutmuştur. Müslüman bireyler, toplumlar ve yönetimler günlük yaşam, ibadetler, harcamalar, duygu durumları, savaş halleri, siyasi tavırlar ve geriye kalan her ne varsa hepsinde orta yolu yani vasat olanı takip ederek, aşırılıklardan uzak durmakla mükelleftirler (Koyuncu, 2023). Bazı Kur’an ayetlerinde (İsra/29, Furkan/67, Bakara/143, Lokman/32...) orta yolun en hayırlı yol olarak ön plana çıkarılması, yazarların şüphe duymadan söz ve eylemlerde vasat olanı denge noktası kabul etmelerini sağlamıştır.

Orta yol ahlakının siyasi alana yansımalarının Es-Sealibi’nin (1997) “siyaset dediğin ümit ve korku arasında yürür” ifadesinde karşılık bulduğu söylenebilir. Es-Sealibi’ye (1997) göre, hükümdar; saçmayacak kadar cömert, yaş tahtaya basmayacak kadar cesur, sünepeleşmeyecek kadar dikkatli, saçmalamayacak kadar konuşma ehli, duvarı andırmayacak kadar vakur, ecze düşmeyecek kadar yumuşak olmalıdır. Hükümdarın ordu ile ilişkisi de orta halli olmalıdır. Askerlerle laubali olmadığı gibi onları zora da sokmamalıdır. Yeterli miktarda maaş vermeli ama paraya boğmamalıdır (1997). Hükümdar, herkesi huzura kabul etmemeli ve gizlenme hastalığına da tutulmamalıdır (1997). Aşırı yumuşaklık gösterip herkesi affetmemeli, taş kalpli olup her şeyi cezalandırmamalıdır (1997). Eğlencelere aşırı düşkünlük göstermediği gibi, zahitliğe de meyletmemelidir (1997). El-Maverdi’ye (2004) göre de hükümdar sertlik ve yumuşaklık arasında bir siyaset izlemelidir. Sertliğe ulaşmayan bir kuvvet ve zayıflığa düşmeyen bir yumuşaklık arasında orta yol tutmalıdır. Nizamülmülk (2014) açısından da hükümdar tüm işlerinde mutedil olmalıdır. Ne cimri ne de savurgan olmamalıdır. Düşmanlarla barış olabileceğini düşünerek savaşmalı ve savaşı göz ardı etmeyecek şekilde barışmalıdır. Her daim ne geçimli ne de aksi olmalıdır. İki cihanda kurtuluşa ermesi için bir süre dünya nimetleriyle, bir süre de ibadet ve hayır işleriyle meşgul olmalıdır. İbn Teymiye (1999), orta yolu ve dengeyi yakalayabilmek için yönetici yumuşaksa yardımcısının sert, aksi durumda yardımcısının yumuşak olması gerektiği kanaatindedir. Vezirliğin şartlarına orta yolu benimsemiş olmayı ekleyen Turtuş (1995) de, vezirin ancak orta yolu takip etmesiyle halk ile hükümdar arasındaki ilişkinin sağlıklı olabileceğini belirtmektedir. Orta yol öğretisi Osmanlı dönemi siyasetnamelerine de aynen aktarılmıştır. Kınalızade (2013), hükümdarın halkın malını harcarken ne cimri ne de savurgan olmayıp, orta yolu takip etmesini öğütlemektedir. El-defteri (1969) de, hükümdarın halkı Allah’ın emaneti olarak görüp gözetmesi gerektiğini, ancak halka çok fazla yüz verip sınırları aşmasına da yol açmamaya dikkat etmesini hatırlatmaktadır. Yine El-defteri (1969) orduya ilişkin ne ziyâde taciz ve sıkıştırılma ne de ölçüyü aşacak kadar iltifatın uygun olmadığını, orta yolun en uygunu olduğunu belirtmektedir.

Orta yol öğretisi sadece yöneticiler için değildir elbette. Siyasetnameler özelde hükümdara öğütler vermekle birlikte, genel anlamda öğütler tüm halka yöneliktir. El-Maverdi (2004) ve Turtuş (1995), İslam’ın amellerde orta yolu tavsiye etmesinden hareketle, işlerin ancak orta yolun takip edilmesiyle yürüyebileceği üzerinde

durumdadırlar. Has Hacib'e (2012) göre, sözü yerinde söylemek, aşırı gitmemek, malını yerinde harcamak, saçıp savurmamak ne büyükmek ne de oyuncak olmamak mutluluğun anahtarıdır. Öyle ki insan acele ederken sakin, hiddetliyen uysal olmalıdır. Kınalızade (2013), her türlü söz ve davranışta orta halli olmayı ölçü kabul etmektedir. Hızlı ya da yavaş yürümek, yüksek ya da düşük sesle konuşmak, kendini büyük ya da küçük görmek, israf ya da cimrilik sorunlu davranışlardır.

Orta yol/vasatlık siyasetnameler için denge noktasıdır. Hangi yöne gidildiğinden bağımsız olarak, vasat olandan uzaklaşmak denge halinden uzaklaşmak demektir. Denge halini kaybetmek ise düzenin bozulmasına yol açmakta, özelde hükümdar genelde herkes için büyük tehlikeler içermektedir.

4.3. Güven ve Huzurun Kaynağı: Hükümdar ve Diğer Devlet Görevlileri

Siyasetnameler hükümdarı hem bir şahıs hem de devletin tüzel kişiliği olarak değerlendirmektedirler. Çünkü yasama, yürütme ve yargı güçleri hükümdarın şahsında toplanmıştır. Bu bağlamda devlete yüklenen işlevlerle, hükümdara yüklenen işlevler neredeyse aynıdır. Günümüz vatandaşı için devlet nasıl adaletin teminatı ise, hükümdar da tebaa için benzer şekilde adaletin teminatı olmuştur.

Siyasetnameler, ideal devlet modelini hükümdarın gücü, otoritesi, yetkinliği üzerine kurmuşlardır. Hükümdarlık için zedeleyici mücadele nasıl sorunsu, başsız kalmak da aynı şekilde sorundur (Önder, 2014). Devletin yapısına hayat veren hükümdarın, üstün yeteneklere ve güçlü bir donanıma sahip olması beklenmiştir. Bir hükümdarın makamını taşıyabilmesi, doğuştan sahip olduğu niteliklerin yanı sıra aldığı eğitim ve etrafındaki istişare kadrosuna bağlanmıştır.

Es-Sealibi (1997), zayıf hükümdarı uğursuzluk saymaktadır. Halkın kendisinden çekindiği ve saygı duyduğu bir hükümdar, halktan korkan bir hükümdardan daha iyidir. Ancak hükümdarın da zalim olmaması gerekir. Zalim hükümdar vahşi hayvanlardan daha beterdir. Adil hükümdar ise hayat veren yağmurlardan üstündür. El-Maverdi (2004) de iyi bir yönetimin rahmet ve adalet gerektirdiğini, zulmetmenin bir hükümdar için alçaklık olduğunu söylemektedir (2004). Nizamülmülk ise (2009) güzel zamanları adil hükümdarlarla ilişkilendirmektedir.

Es-Sealibi (1997), hükümdarın etkisini kaybetmemesini önemsemektedir. Yoksa saygınlığı azalacak, ona karşı isyancı hareketler baş gösterecektir. Bununla beraber katı bir ün salması da doğru değildir. Sonra gönüller ondan soğuyacak ve kendisine kin duyulacaktır. Halkın hükümdara ihtiyacı, bedenın başa ihtiyacı gibidir (1997). Bir hükümdarda bulunmaması gerekenler; cimrilik, yalancılık, aşırı kızgınlık, hased ve korkaklıktır (1997). Yine hükümdar dört şeye yenilmemelidir yoksa helak olur. Bunlar; kadın, av, içki ve kan dökmedir (1997). Nizamülmülk (2014) hükümdarın devlet görevlileri ve halk ile çok fazla düşüp kalkmasını yanlış bulmaktadır. Aksi takdirde pervasızlık baş gösterecek, hükümdarlığa hanel gelecektir. İhtiyaçlar doğrudan padişaha söylenmemeli, üst memurlar yoluyla iletilmelidir (Nizamülmülk, 2014). El-Maverdi (2004) de, halk ile hükümdarın ilişkisini beden ile başın ilişkisine benzetmektedir. Hükümdar, izzet ve şerefını korumalı, güzel davranışları alışkanlık edinmeli, gerektiğinde acı şeyleri yapma ya da lezzetlerden uzaklaşmayı başarabilmelidir. Hükümdar merhametli olmalı, halk da ona itaat etmelidir. (2004). Yine hükümdar; akıllı ve ahlaklı olmalı, ilim öğrenmeli, dini emirleri önemsemeli, yumuşaklık ve sertlik arasında bir siyaset uygulayarak halk için hayatı huzurlu kılabilmelidir (2004).

Has Hacib (2012), hükümdarı güneşe benzetmektedir. Hükümdar sarayda oturduğu gibi kendisi de bir bilgi sarayı olmalıdır. O'na bey denmesi bilgisinden ileri gelmelidir. Hükümdarda bilgi bulunmazsa, akıllı işe yaramayacaktır. Bilgi ve akıl ikilisini gönül tamamlamalıdır. Akıl, gönül ve bilgi insanı kemale erdiren unsurlardır (2012). Hükümdarın acelecilik, cimrilik, hiddet, inatçılık ve yalancılık benzeri kötü alışkanlıkları bulunmamalıdır. Sağ el ile kılıç sallarken, sol el ile sadaka dağıtmalı, tatlı dil, güler yüz, yumuşak huy sahibi olmalıdır (2012). Hükümdar siyaseti de iyi bilmelidir. Çünkü ülkenin düzeni siyasetle sağlanmaktadır (2012). Ayrıca hükümdar

dünya makamlarının geçici olduğunu da hatırdan çıkarmamalıdır. Halka yumuşak ve anlayışlı davranmalı, ikbalinin iyilik yapmaya bağlı olduğunu unutmamalıdır (2012).

Keykavus (2007), hükümdar ile sipahi arasındaki farkın hükümdarın hükmedebilmesinde yattığından bahisle, hükümdarın buyruğunun geçmesinin önemi üzerinde durmaktadır. Hükümdar buyruğunu memurlara ve halka geçiremeyecek olursa düzen bozulur. Bunu başarabilmek halka güven vermeye bağlıdır. Bu nedenle Keykavus oğluna şayet hükümdarlık makamına erişirse, elini ve gözünü halkın hareminden ve haramından çekmesini, zalimlere arka çıkmamasını, işlerin sonunu hesaplamasını ve günlük yaşamda orta yolu takip etmesini tembihlemektedir. Hükümdarın altı özelliğini ehemmiyetine göre şöyle sıralamaktadır; adaletli davranmak, kerem sahibi olmak, heybetli görünmek, meşru olmayan işlerden uzak durmak, aceleciliği terk etmek, gerçekleri söylemek.

Turtuşî'ye (1995) göre, halk-hükümdar ilişkisi, beden-ruh ilişkisidir. Ruhun bozulması tüm bedeni acı içinde bırakacak, ruhun huzursuzluğu bedeninin tüm azalarına yayılacaktır. Halk oduna hükümdar da ateşe benzemektedir. Hükümdarın görevi yamuk odunları düzeltmektir. Şayet hükümdar çok yakıcı olursa, odunların eğri yanları düzelmeden kül olacaklardır. Yeterli yakıcılığı vermediğinde ise eğri odunlar düzelmeyecektir. Hükümdara sahip olduğu iktidarın başkasından miras kaldığını, aynı şekilde kendisinden de çıkacağını hatırlatan Turtuşî, Allah'ın emirlerine uymanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Özellikle işlerin ehline verilmesi ve insanların mallarının haksız yere ele geçirilmemesi önemsenmesi gereken meselelerdir. Hükümdarın görevini gereği gibi yerine getirebilmesi de iyi insanlarla dostluk kurmasına bağlıdır. Bununla birlikte âlim ve salih kişilerin hükümdardan hediye almaya kalkması da yanlıştır. Çünkü hükümdardan mal alan biri hükümdara Allah'ın emirlerini cesaretle söyleyemeyecektir (Turtuşî, 1995). Hükümdarın dikkat etmesi gereken bir diğer husus kibirdir. Hükümdarlık faziletleri yok eden kibirle ayakta kalamaz. Bir hükümdar Allah'ın sahip olduğu kudret ve merhamete sahip olamayacağına göre, halktan Allah'a gösterdikleri saygıyı göstermelerini beklememelidir (Turtuşî, 1995). Hükümdar kibir, yalancılık, cimrilik, haset, korkaklık gibi bozulmalardan kendini muhafaza etmelidir (Turtuşî, 1995).

Kınalızade'ye (2013) göre, cemiyetin düzeni devlet reisiyle, devlet reisinin düzeni iyi idareyle (siyasetle), siyasetin düzeni de hikmetle temin edilir. Devlet başkanında yedi haslet bulunmalıdır. Bu hasletler; gayret, görüşlerde isabet, kararlılık, tahammül ve sabır, zenginlik, ordunun ve halkın bağlılığı ve mecburi olmamakla birlikte soy yani neseptir. Hükümdarın orta yolu takip edebilmesi, karar ile kuvveti birleştirebilmesine bağlıdır. Karar ve sebatta acizlik göstermediği gibi, kuvvet ve ihtiyatta da inat etmemelidir. Halkın malını harcamada ölçülü davranmalı (2013), halkın büyük oranda kişisel arzuları ve maddi lezzetleri hedeflediğini bilerek, onlarla gerektiği kadar görüşüp, fazlasına karışmamalıdır (Kınalızade, 2013).

Koçi Bey, hükümdarın bilmediklerini sormamasını ve hiç öğrenme ihtiyacı duymamasını düşük bir tavır olarak değerlendirmektedir (T.Y). Hükümdar ilim öğrenmeli ve ayda bir tebdili kıyafetle halkın içine karışıp sorunlardan haberdar olmalıdır. Yüksek makamları işgal edenlerin halka zulmedip etmediklerini araştırmalı, gerekli düzenlemeler için veziriazamı harekete geçirebilmelidir (T.Y). Hükümdarın yönettiklerinden sorumlu olduğunu belirten Defterdar Sarı Mehmet Paşa, hükümdarın görevlerini; gayri Müslümlerin durumunu iyileştirme, Müslüman halkın işlerini düzene koyma, güzel uygulamalarla tehlikeleri bertaraf etme, işleri en iyi şekilde yerine getirebilecek yöneticileri yetiştirme, bu yolda gerekli mali desteği oluşturma olarak sıralamaktadır. Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak halktan sorumludur. Halk da iyi niyetle hükümdara duacı olmalı, itaati terk etmemelidir (El-defteri, 1969).

Siyasetnamelerde devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği hususunda başta hükümdar olmak üzere, devlet adamlarının dikkatleri adalet, cesaret, maliye, yönetim, ordu, halkla ilişkiler, ilim, cömertlik, istişare gibi konulara çekilmektedir. Ele alınan hususlardan biri de işin ehline verilmesidir. Hükümdarların kaliteli maldan ziyade kaliteli insanlara muhtaç oldukları (Sealibi, 1997), işlerin Allah'tan korkan, ehil kişilere gerekirse ısrarla ve

zorlamayla verilmesi (Nizamülmülk, 2014), yüksek memuriyetlerde genç ve iş bilmezlerin değil, tecrübeli ihtiyarların görevlendirilmesi (Sealibi, 1997; Has Hacib, 2012), yalancı, doğru yoldan sapan, sır saklamayan, görmemesi gerekenleri gören ve kendine hâkim olmayanlara hiçbir şekilde devlet görevi verilmemesi (Has Hacib, 2012), ihtiyaçtan fazla görevlendirme yapılmasının fesada yol açacağı (Maverdi, 2004), iki resmi görevin bir kişiye verilmesi ya da bir resmi görevin iki kişiye verilmesi durumunda bu işlerden hayır beklenemeyeceği (Nizamülmülk, 2014) benzeri yorumlar paralelinde işin ehline verilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.

El-Maverdi (2004), üst düzey yöneticilerde mutlaka bulunması gereken özellikleri; din, akıl, emanet, yeterlilik ve melike bağlılık olarak sıralamaktadır. Ayrıca, katiplerde edebiyat, dil, güzel yazı, güzel konuşma, ahlaki güzellik ve sosyal münasebetlerde girişkenlik hasletleri, insanları tanıma özelliği, ordu komutanları ve süvarilerde; kahramanlık, kuvvet, cesaret, kadınlarda ise ilim, fıkıh, dindarlık, emanete riayet ve adalette üst düzey meziyetleri gerekli bulmaktadır. İbn Teymiye (1999), adil ve düzgün siyasetin özünü emanetleri ehline vermek ve adilane hükmetmeye bağlamaktadır. Ona (1999) göre, çeşitli sebeplerle işi ehline vermeyen Allah ve resulüne hainlik etmiş olur. Her vilayette, o vilayetin özelliğine göre, en ehil ve yeterli olanı seçmek gerekir. Birinin emaneti, ötekinin kuvveti fazla olan iki kişi bulununca, ilgili vilayet için daha faydalı ve daha az zararlı olanı tercih edilir. Harp emirliğinde güvenilir de olsa aciz ve zayıf olana değil, günahkâr bile olsa kuvvetli ve cesur olana öncelik tanınır (İbn Teymiye, 1999). Turtuşi (1995), devlete çöken fesadın ana sebebini hırslı kimselerin maliye alanında görevlendirilmesinde aramakta ve maliye görevini isteyen ancak ibadet giysisi giyinmiş bir hırslı ya da abid görüntüsüne bürünmüş bir kurt olabileceği değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ona göre, memurlarını zalimlerden seçen bir hükümdar kapısına evi koruması için kuduz köpek bağlamış ev sahibine benzemektedir. Koçi Bey (T.Y), asker ocağındaki bozulmanın sebebini ehil olanların uzaklaştırılıp yerine ehliyetsizlerin alınmasında bulmaktadır. Ocağa milleti ve mezhebi bilinmeyen askerlikle alakası olmayan kişilerin alınması usul ve kaidelerin uygulanmasını zorlaştırmıştır. Askeriyedeki bozukluk zeamet ve tımar alanını da bozmuş ve hazineyi hem gelir hem de gider açısından zarara sokmuştur. Koçi Bey (T.Y) rüşvet olgusu üzerinde de durmakta, adaletsizliğin temelinde rüşvetin yattığını yazmaktadır. El-defteri (1969) de görevlendirmelerde kayırma, rica ya da rüşvete yer verilmesinin devleti çökerteceğini hatırlatmakta, rüşvetin din ve devleti kökünden yıkan bir bela olduğu üzerinde ısrarla durmaktadır. Osmanlı'nın son asırlarında rüşvet alıp vermenin yaygınlaşması Koçi Bey ve El-defteri'nin bu konuya daha fazla yer ayırmasına sebebiyet vermiştir. Hatta El-defteri açısından adaletli bir vezirin iyi bir hali yoksa bile, rüşvetten uzak olması kâfidir (1969).

Devlet görevlileri arasında hükümdardan sonraki en üst makam vezirlik makamıdır. Es-Sealibi (1997), hükümdarın salih bir vezire ihtiyacı olduğunu söylemekte ve birden fazla vezir edinmeyi çaylakça bir hareket olarak değerlendirmektedir. Hükümdar adil olup, yeterli mala, öğüt verebilen bir vezir ve bitmeyen bir cömertliğe sahip olursa kolay kolay yenilmeyecektir (1997). Nizamülmülk (2009), hayır dualarla anılan hükümdarların başarılı vezirlerle desteklendikleri, temiz yaratılışa sahip bir vezirin hükümdarın şanına şan katacağı, tersi durumda memleketin ağır hasarlarla karşı karşıya kalacağı değerlendirmesinde bulunmaktadır. Has Hacib, veziri hükümdarın elleri olarak görmektedir. Bu nedenle vezir seçkin, akıllı, anlayışlı, derin bilgi ve takva sahibi, imanlı, temiz ve dürüst olmalıdır. Kendisine itimat edilebilmeli, adil, eli yüzü düzgün, merhametli, alçakgönüllü ve yumuşak dilli olmalıdır (2012). Vezirlik ve başkomutanlığın iki önemli makam olduğunu belirten Has Hacib, bunlardan birinin kılıç diğeri kalem tuttuğunu, bir ülkeyi kılıçla aldıktan sonra kalemlle idare etmek gerektiğini belirtmektedir (2012). Turtuşi'ye (1995) göre, hiçbir sultan vezirsiz yapamaz. Bu durumun en güçlü delili ise Musa peygamberin kardeşi Harun'u kendisine yardımcı yani vezir olarak görevlendirilmesini istemesidir. Vezir sultanın eksiklerini, hatalarını tamamlayacak kişidir. Harun peygamber nasıl Musa için bir yardımcı olduysa, Firavun'un yardımcısı da Haman'dır. Hülâsa vezir alim ve salih insanlardan seçilmelidir ki memleketin temelleri sağlam tutulsun. Aksi takdirde yönetim zayı olmaktan kurtulamayacaktır. Diğer taraftan vezirin heybet, rey, azamet, korku ve itaat hususunda hükümdara denk konuma ulaşmasını da sıkıntılı bulan Turtuşi, hükümdar ile aynı seviyeye gelen vezirin görevden uzaklaştırılması gerektiği kanaatindedir (1995). Koçi Bey (T.Y) ise yönetim

makamlarını işgal edenlerin ehil olmaları şartıyla azledilmelerini hoş karşılamamaktadır. Vezir-i azam yerinin adamı olduktan sonra sebepsiz azlolunmamalıdır. Ancak 1574 yılından sonra vezir-i azamlık makamı daha alt rütbeli devlet adamlarının iftiralarına uğramış ve haksız yere öldürülme, sürgün ya da malına el konulması benzeri muamelelere maruz kalmıştır. Hükümdarın halka karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesi için dindar, düzeni korumaya çalışacak, Aristo kadar akıllı bir vezire ihtiyacı olduğunu belirten El-defteri (1969), sadrazamın kendisi için para ve mal biriktirmemesi, memleketin sorunlarının çözümüne dair kafa yoran biri olmasını önemsemektedir. Emanetleri ehline vermenin bir gereği olarak vezir tam yetki ile yetkilendirilmelidir. Lakin hükümdar onunla alakadar olduğunda şımarmamalı, hükümdarın şahsi eşyaları ve giysilerini kullanmaya kalkmamalıdır.

Vezirlik görevinin yanında elçilik, şeyhülislamlık, valilik, kadılık, katiplik benzeri görevler de siyasetnamelerde işlenmiş ve söz konusu makamlara kimlerin görevlendirilebileceği üzerinde durulmuştur. El-Maverdi (2004), Allah'ın toplumun en faziletliilerini elçi olarak görevlendirdiğinden hareketle, hükümdarların da elçilerini görünüşü yakışıklı, haber veriş düzgün, akıllı ve emanete riayet eden kimselerden seçmesini öğütlemektedir. Es-Sealibi (1997), nasıl ki hükümdar Allah'ın halifesi ise kadı da peygamberin halifesidir değerlendirmesinde bulunmakta ve kadılık makamının önemi üzerinde durmaktadır. Kadı, heybetli ve alçakgönüllü olmalıdır. Cebi ve donu temiz olmalı yani hırsızlık ve zina işlememiş olmalıdır. Nizamülmülk (2014) de, kadılık vazifesinin âlim, halkın malına gözünü dikmeyenlere verilmesini önemsemektedir. Uygun bir maaş ile kadının harama yönelmesi engellenmeli ve ona saygıda kusur edilmemelidir. Yüksek makamlardaki memurlar şayet mahkemeye çağrılırlarsa gitmeli, gitmezlerse zor kullanılarak götürülmelidirler. Turtuş (1995), de valilik ve kadılık görevlerinde bulunanların görevlerini layıkıyla yapıp yapmadıklarının denetlenmesi üzerinde durmaktadır. Ona göre (1995) bir vali ancak dört ilkeyi takip ederse işleri düzene girecektir. Bu ilkeler a) helal yollardan mal toplama, b) malı doğru yerlere harcama, c) zorbalığa varmayan bir sertlik gösterme, d) laubaliliğe inmeyen bir esneklik sunmadır. Koçi Bey'e (T.Y) göre, şeyhülislamlık ve kadılık önemli makamlardır. Şeyhülislam fetva makamı olarak tayin, azil gibi muameleleri kaldıramayacak bir makamdır. Kadılar halka merhametle muamelede bulunmalı ve saraydan da gereken saygıyı görmelidirler. Ancak Koçi Bey kendi dönemi için ilmiye sınıfının da saygınlığını yitirdiğini söylemektedir. 1594 tarihinden sonra şeyhülislam, kazasker, kadı benzeri makamlarda bulunanlar sebepsiz yere azlolunmuşlardır. İftiralarla karşı karşıya kalan makam sahipleri hükümdara mevcut sorunları iletmekten uzak durmuşlar ve azlolmamak için dalkavukluk yapmaya bile yönelebilmişlerdir. Kısa bir eğitim süreci ile kadı ve müderris olmanın yolu açılınca, ilmiye sınıfı eski ağırlığını kaybederek cahillerle dolmuştur.

Siyasetnameler en nihayetinde çok sade bir hakikatin altını çizmişlerdir; iyi hükümdarların iyi memurları ve iyi danışmanları olur/olmalıdır (Türk, 2012). Siyasetnamelerin işin ehline verilmesi ile bağlantılı olarak, aynı derecede önemsedikleri bir diğer husus istişare meselesidir. Hükümdar istişare etmeyi terk etmemelidir. Kendisinin beden sağlığı için en iyi doktorlara danıştığı gibi devleti korumak için de en güvenilir filozoflara danışmaktan geri durmamalıdır. Halk da hükümdarın istişare ehli olmasını önemseyecek, bundan memnun olacaktır diyen Es-Sealibi (1997) ile benzer şekilde Nizamülmülk (2014), hükümdarın âlimler ve dünya görmüşlerle devlet işlerini istişare etmekten geri durmaması gerektiğini belirtmektedir. Turtuş'ye (1995) göre, hikmet, bilgi ve faydalı öğütlere en çok ihtiyacı olanlar iktidar sahipleridir. Çünkü hükümdarlar çeşitli problemlerle karşı karşıya olup zihinleri dağınıktır. Onların düşünce dünyasına nüfuz ederek basiretleri açılmalı, gözlerindeki perdeyi çekip alacak öğütlerle iç dünyaları harekete geçirilmelidir. Devletin düzeni hususunda üç prensip ortaya koyan Turtuş, bu prensipleri a) esnek olmak, b) istişare etmek, c) yönetim kademesine hevesli olanları göreve getirmemek olarak sıralamaktadır (1995). Dolayısıyla hükümdar edep, asil, akıllı, tecrübeli, sağlam görüş sahibi kimselere meclisinde yer vermelidir (1995).

Hükümdarlık makamına yönelik tüm bu öğütlerine rağmen siyasetnameler hükümdarlara yakın olmayı hem dünyevi hem de tehlikeli bulmaktadırlar. Hükümdarlarla ilişkide denge noktasını kaçırmak büyük felaketlere

sebebiyet verebilmektedir. Çünkü hükümdarlar sıradan insanlar değildirler. Onlarla bir arada bulunmak bazı riskler içermektedir. Hükümdarı ateşe benzeten Es-Sealibi (1997), ondan uzak olmanın faydasız, yakın olmanın ise yakıcı olacağını söylemektedir. Kınalızade (2013) de, benzer düşüncede olup, akıllı kimsenin hükümdara hizmet konusunda orta yol tutması gerektiği kanaatindedir. Hükümdarlardan tam olarak vefa beklemek de doğru değildir diyen Kınalızade, onların selam almayı büyük bir değer, insan öldürmeyi küçük bir idari ceza olarak gördüklerini (2013), az suça çok ceza vermek gibi kötü adetlere sahip olduklarını (2013) söylemektedir. Hükümdarla dostluğu tehlikelerle dolu bir yolculuk olarak gören Turtuşı, onlarla dostluğun sarp bir dağdaki bahçeye benzediğini, bu bahçede çeşitli güzel yemişlerle birlikte zehirli yılanların da bulunduğunu, bahçeye ulaşmanın zor, lakin oradan sağ çıkmanın çok daha zor olduğunu yazmaktadır (Turtuşı, 1995). Hülâsa hükümdardan fayda görebilmek için ona ne çok yakın ne de çok uzakta durmak gerekir. Bu noktada da hayat veren tutum orta yolu takip etmektir.

4.4. *Mülkün Devamlılığı: Daire-i Adalet*

Daire-i adalet, İran, Mezopotamya ve Hint kaynaklarında rastlanan, Müslüman düşünce geleneğinin de atıfta bulunduğu kadim bir kavramdır. Orta çağ siyaset ve ahlak düşüncesinin en önemli kavramlarından biri olan daire-i adalet, ilkeleri açısından klasik ahlâk felsefesi, doğa tasavvuru, kozmoloji ve metafiziğe dayanmakta, siyasi açıdan ise din ve hukuktan kaynağını almaktadır (Kömbe, 2013). Kavram tarım toplumunun ekonomik, askeri ve siyasi güçlerini adalet ekseninde bir araya getirmekte ve aralarında denge kurmaya çalışmaktadır.

Daire-i adaletin kastettiği adalet, günümüz adalet anlayışından oldukça geniş sınırlara sahiptir. Bugün idari işler olarak görülen birçok alan daire-i adaletteki adalet kavramının kapsamı içinde kalmaktadır (Uçar, 2012). Örneğin Sasanîlerde, adalet; din ve mülkün birliği, güçsüzün ezilmesinin engellenmesi, halkın şikâyetlerini mahkemeye taşıyabilmesi, memleketin imarı, tarımın geliştirilmesi ve halkın refahı gibi geniş bir anlam sahasına sahiptir (Kömbe, 2013). Siyasetnamelerde kendine yer bulan daire-i adalet; devlet, hükümdar, ordu, halk, mal, ilahi yasa unsurlarını birbirine bağlayan ve düzeni bu kavramlar arasındaki işleyişte bulan bir sistem ortaya koymaktadır.

Daire-i adalette, döngüsel bir hareketle tebaadan hükümdara doğru yönetilme yani itaat, hükümdardan tebaaya doğru ise yönetebilme yani otorite kullanımı imkânı sağlanmakta, ancak anahtar kavram olan adalet merkezdeki yerini muhafaza etmektedir (Önder, 2014). Adalet döngüsünde tebaa-üretim-vergi-ordu-devlet arasındaki döngüsellik, adaletin güvenlik, nüfus ve ekonomi politik düzeylerde işlevsel bir araç olarak da tahayyül edildiğine işaret etmektedir (Türk, 2012). Bu döngüde askeri ve adli işlevler iki odak noktası olarak belirlenmiştir (Uçar, 2012). Diğer bir ifade ile döngü savaş erbabı ile ilim erbabını ön plana çıkarmaktadır. Çünkü ordu maddi açıdan, ilim metafizik açıdan huzur ve güvenliğin teminatıdır.

Müslüman düşünce geleneğinde daire-i adalet olgusuna ilk olarak İbn-i Kuteybe'nin (ö:889) Uyun al-Akhbar isimli kitabında rastlanmaktadır (Uçar, 2012). Es-Sealibi (1997), Kisra Ardeşir'e atıfla "Hükümdar ancak yardımcıları ve maiyetiyle, yardımcıları ise sadece mal ile ayakta durur. Mal ancak imar, inşa ve ticaretle sağlanır. İmar, inşa ve ticaret ise adalet ve güzel siyasetle yürür" alıntısını yapmaktadır. El-Maverdi (2004), avam ve havas arasındaki ilişki ve hükümdarın bunlarla ilgili siyasetinin nasıl olması gerektiğini anlatırken adalet dairesine yer vermektedir. El-Maverdi, Anuşirevan'a nispet ettiği adalet dairesini "mülk ordu ile, ordu mallar ile, mallar arazilerden çıkan haraç iledir. Araziler imarla çoğalır, imar ise ancak adaletle olur" ifadesiyle özetlemektedir.

Kutadgu Bilig daire-i adalet olgusunu kanun ve akıl vurguları ile yeniden üretmiştir (Uçar, 2012). Has Hacib, cömertlik başlığı altında adalet dairesine yer vermektedir. Ülkeyi elde tutmanın orduya, orduyu donatmanın mala, mal elde etmenin halkın zenginliğine, halkın zenginleşebilmesinin de doğru yasalara bağlı olduğunu belirten Has Hacib, bu adımlardan birinin ihmal edilmesinin diğerlerini de anlamsız kılacağını ve devletin çözülmesine sebep

olacağını yazmaktadır (2012). Kabusname, “Mülk kayımlığı çeri iledir ve çeri kayımlığı akça iledir ve altınla. Ve akça ve altın şenlikten hâsıl olur ve şenlik adl ü insaftan hasıl olur” demekte, devamında memleketin imar edilmesi ve işlerin ehline verilmesi öğütleri daire-i adalet ile iç içe ele alınmaktadır (Keykavus, 2007). Mal ve ordu unsurlarını ön plana çıkaran Turtuş (1995) açısından, mal hükümdarın gücü, mülkün ana maddesidir. Bu nedenle mal hakkı ile toplanmalı ve adaletle harcanmalıdır. Mal toplama görevlileri halka yumuşak davranmalı, halkın malını gasp etmekten sakınmalıdırlar. Ziraat azaldığında mal da azalır. Medeniyet ve imar faaliyetleri sekteye uğrar. Devamında ordu ihtiyaçlarını gideremez ve düşmanların tamahının hedefi olunur.

Tablo 1. Adalet Dairesi

Cihan(dünyada) bir bağdır, duvarı devlettir.	Adalet bütün dünyanın düzenini temin eder.	Halkı idare altına cihan padişahının adaleti alır.
Devletin nazımı (nizamını kuran) ancak Allah kanunudur.	Adalet Dairesi	Malı bir araya getiren ancak halktır.
Allah kanununu ancak Melik (devlet başkanı) korur.	Mülk ancak ordu ile zapt edilir.	Orduyu ancak mal ayakta tutar.

Kaynak: Kınalızade (2013)

Daire-i adalet olgusu, Osmanlı öncesi siyasetnamelerden Osmanlı siyasetnamelerine taşınmıştır. Kınalızade (2013), devlet başkanının adalet sahibi olmasının bir zaruret olduğunun defalarca tecrübe edildiğini belirtmekte ve adalet ile memleketin imar edilmesi arasında bağ kurmaktadır (Kınalızade, 2013).

Koçi Bey (T.Y), IV. Murad döneminde gelinen durumu daire-i adalet üzerinden açıklamaktadır. Asker sayısının gereğinden fazla oluşu hazinenin azalmasına, hazinedeki azalış verginin artmasına, vergi artışı halka zulme yol açmış ve askeriye ile mal arasındaki denge bozulmuştur. Peygamberin bir saatlik adaleti yetmiş yıllık ibadete eş gördüğünü aktaran El-defteri (1969), bütün insanların adil olmayı hedeflemeleri gerektiğini, ancak adaletin en çok hükümdarlara yakıştığını, kıyamet gününde insanların en sevimlisinin adil önderler olduğunu belirtmekte ve devamında adalet dairesini bir nesirle ele almaktadır. Reayanın durumunu ele aldığı bölümde bir daha adalet dairesine değinen El-defteri, hükümdar, devlet adamları, mal, bayındırlık, adalet, iyi yönetim kavramlarını birbirine bağlamakta, ülkenin bayındırlığının adalet, iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti dışında sağlanamayacağını söylemektedir (El-defteri, 1969).

Siyasetnamelerde, dünya, adalet ile zulmün savaş alanı olarak görülmekte ve hükümdar üzerinden çok yoğun bir adil yönetim-zalim yönetim karşılaştırması yapılmaktadır. Es-Sealibi (1997) “Hükümdar küfür üzere saltanat sürebilir ancak zulüm üzere devam edemez” derken, El-Maverdi (2004) “melik zulüm ve baskı ile zafere ulaşırsa hüsrana uğrar”, Nizamülmülk (2009) de “saltanat küfür ile devam bulur, amma zulüm ve gaddarlıkla paydar kalmaz” demektedir. Es-Sealibi’ye (1997) göre; adalet tüm din ve mezheplerde inanç, mülk ve siyasetin temelidir. Adaletle riayet eden bir hükümdara halkı itaat ettiği gibi, diğer halklar da ona özlem duyar. Askerleri ona gözü kapalı feda olmaya hazırken, düşmanları ondan korkar. Ancak zulmü adaletle tercih ederse, saltanatı çamura saplanır. Nizamülmülk Peygambere atfen, mahşer günü idarecilik yapanların elleri bağlı bir şekilde huzura alınacaklarını, şayet adaletle idarecilik yapmışlarsa ellerinin çözüleceği, zulmetmişlerse elleri boyunlarına zincirle vurularak cehenneme gönderileceklerini belirtmekte ve hükümdara bu gerçeğin farkında olması gerektiğini hatırlatmaktadır (Nizamülmülk, 2014). Benzer cümlelere Kutadgu Bilig’de de rastlanmaktadır. “Yasa su, zulüm ise ateş gibidir” diyen Has Hacib (2012), mazlumlara karşı şeker ve zorbalara karşı zehir olmayı, yargılama sürecini ise bıçak gibi kestirip uzatmamayı doğru yasanın özellikleri olarak saymaktadır (2012). Yasaların doğru uygulanması adaleti sağlayacak, hükümdarın ihmalkârlığı, zayıflığı ve tamahkârlığı ise zulmün önünü açacaktır (2012). İbn Teymiye’ye (1999) göre, işi ehline vermek ve adaletle hükmetmek adil ve düzgün siyasetin ürünüdür. Turtuş de dikkat edilmesi gereken en önemli öğenin adalet olduğunu belirtmektedir. Devlet bir beden, ruhu ise adalettir. Bir hükümdar ister mümin olsun ister inkârcı, sadece adaletle ayakta kalabilir. Ancak Turtuş’ye göre

adalet de yeterli değildir. Allah önce adaleti ardından da ihsanda bulunmayı emretmiştir. O halde salih kimselerden olmak için adaleti aşp ihsanda bulunmak bir gerekliliktir (Turtuşı, 1995). Benzer ifadeler Osmanlı dönemi siyasetnamelerinde de yer almaktadır. Kınalızade (2013), siyaseti, fazilete dayalı siyaset ile fazilete dayalı olmayan siyaset olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. İlki adaletle dayalı iken, ikincisi zulme dayanmaktadır. “Hayat küfür ile devam edebilir ancak zulüm ile devam edemez” (Koçi Bey, T.Y) tespitiyle Koçi Bey de kadim ilkeye dikkatleri çekmiştir.

4.5. Sosyal Sınıflar Arası Denge: Anasır-ı Erbaa

Anasır kelimesi asıl, kök, soy benzeri anlamlara karşılık gelen unsur kelimesinin çoğuludur. Anasır- ı Erbaa "dört unsur" demek olup, klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibarettir (Karlığa, 1991). İslam felsefesine antik Yunan'dan geçmiş olan anasır-ı erbaa teorisi, Müslüman filozofların neredeyse tamamının felsefi sisteminde yer almıştır (Karataş, 2014). Elementlerin henüz bilinmediği dönemde maddenin bu dört unsurun belli oranlarda bir araya gelmeleri ile oluştuğuna inanılmıştır.

Aristo fiziğinin temel konusu olan dört unsur teorisi Helenistik dönemde benimsenmiş, Süryaniler aracılığıyla Arapçaya aktarılmış ve tabai'i erbaa, keyfiyyat-ı erbaa, ahlât-ı erbaa ve ilel-i erbaa terimleriyle geniş bir alana uygulanmıştır (Karlığa, 1991). Konuyu ilk defa el-Kindi ele almış, nihai şeklini ise İbn Sina vermiştir. Daha sonra gelenler, çok fazla değişikliğe gitmeden eski görüşleri tekrarlamakla yetinmişlerdir (Karataş, 2014). Siyasetnamelerde ise sosyal sınıflarla ilişkilendirilerek denge ve düzenin örneklendirilmesinde kullanılmıştır.

Tıpkı daire-i adalet gibi anasır-ı erbaa da siyasetnamelerin vazgeçilmezleri arasında olmuştur. Toplum farklı üretimleri yüklenmiş çeşitli statü gruplarından oluşmakta (anasır-ı erba'a); devlet de farklı hizmetler gören alanlara göre örgütlenmektedir (daire-i adalet). Böylece daire-i adalet ve anasır-ı erba'a arasında bir ilişki oluşmuştur (Uçar, 2012). Hem daire-i adalet, hem de anasır-ı erbaa toplumsal hayatın denge durumuna yoğunlaşmaktadırlar. Anasır-ı erbaa daha ziyade sosyal ve ekonomik hareketlilik ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Nizamülmülk'ün (2014), Mezdek inancının eleştirisini yaptığı bölümde ise varlık bilimi kapsamında işlenmiştir. Kabusname 33. bölümde tabiilerin yolunu ve 44. bölümde civanmertliği izah ederken anasır-ı erbaadan söz etmektedir. “Alemden anasır-ı erbaa vardır, od ve su ve yel ve toprak; ademde dahi safra ve balgam ve kan ve sevda vardır” (Keykavus, 2007) denilmekte, alem ile insan bedeni arasında benzerlik kurularak düzenin bu unsurların birbirleri ile olan ilişkisi üzerinden oluştuğuna yer verilmektedir. Turtuşı de anasır-ı erbaa ile toplumsal tabakalar arasında ilişki kurmakta ve ideal hükümdar tebaa ilişkisini bu tabakalar arasındaki ahenge bağlamaktadır (Türk, 2012).

Kınalızade, aleme nispetle toplumun dört unsurdan oluştuğunu belirtmektedir. Ulema ve hukukçular sınıfı su durumundadır. Muharipler sınıfı ateş durumundadır. Tüccarlar sınıfı hava durumundadır. Ziraatçılar sınıfı toprak durumundadır. Kınalızade, ziraatçılığı diğer sınıflardan daha önemli görse de aralarındaki dengenin bozulmamasından yanadır. Şayet bu sınıflardan biri diğerine üstün gelirse nizam bozulacaktır (Kınalızade, 2013). Toprakların boş bırakılmasının bela getireceğini söyleyen El-defteri, ekip biçmenin terk edilmesinin ürün eksikliğine, hazinenin fakirleşmesine, devamında çöküşe yol açacağı kanaatindedir (El-defteri, 1969). Böylece bir anlamda daire-i adalet ile anasır-ı erbaa'yı sentezleyen El-defteri, ekonomik ve sosyal dengeyi unsurlar arasındaki dengeye bağlamaktadır.

5. Sonuç

Müslüman toplumun siyasi genetiği, Medine kent devletinin kuruluşu ile başlayan, genel kabul görmüş dini ilkeler çerçevesinde gelişen bir süreç üzerine bina olmuştur. Özel bir yazım türü olan siyasetname geleneği bu gelişmelerin ürünüdür. Siyasetname geleneğinin bağlı olduğu değerler sisteminin başında ilahi kanun

bulunmaktadır. Siyasetnameler yöneticiler üzerinde resmi bir yaptırım gücüne sahip olmasalar da dini ve ahlaki ilkelerden referansla yönetim gücünü elinde bulunduranların ilahi kanuna bağlı kalarak adaleti uygulamak ve halkın sorunlarını çözüme kavuşturmakla yükümlü oldukları hatırlatmasını yapmaya yoğunlaşmış nasihatname türünde eserlerdir.

Siyasetnamelerin birinci amacı hükümdar ve diğer üst düzey yöneticilere görevlerini hatırlatmaktır. Makale kapsamında ele alınan on siyasetnamede de hükümdarın adil olması gerektiği en önemli ilke olarak öne çıkmaktadır. Yine yönetim kademesinde bulunanların ölçüyü, aklı ve bilgiyi, liyakati, sabrı, cömertliği, istişareyi ve dine bağlılığı önemsemeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır. İkinci amaç yönetim kademesinde bulunanlara yönetim ilmini öğretmektir. Kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanlarında yaşanan değişimler ikinci amacın etkisini yitirdiği yorumunun yapılmasına sebebiyet verebilir olsa da siyaset için bir değerler sisteminin varlığının gerekliliği, adaletin önemi, orta yolun ölçü alınması, işin ehline verilmesi ve istişare gibi kadim bilgiler açısından siyasetnamelerin günümüz yöneticilerine söyleyecek sözü bulunmaktadır.

Siyasetnamelerde sıkça vurgulanan, saltanatın küfürle devam edebileceği ancak zulümle kalıcı olamayacağı ilkesi yönetim alanında kuralların ve değerler sisteminin önemini işaret etmektedir. Benzer şekilde halkların yöneticilerini her alanda taklit ettiği tespiti yönetenlerin toplumsal yapı üzerindeki güçlü etkisini vurgulamaktadır. Müelliflerin ulaştığı bu kadim bilgiler salt teorik yorumlar değil, yıllar içinde edinilen tecrübelerin, pratik birikimlerin birer ürünüdür. Şu hâlde devlet ancak kurallarla yönetilebilir ve iyi yöneticilerin yönettikleri toplumların da iyi olması beklenir. Kuralların ve buna bağlı olarak vasatın dışına çıkan bir siyasi yaklaşım, değerler sistemi ile bağını kopararak keyfi hareketi ön plana çıkaracak, denge noktasını kaybedecek ve düzeni sağlayamayacaktır.

Siyasetnameler metafizik değerlere atıf yapmaları hasebiyle modern yönetim anlayışından ayrılmaktadırlar. Modern yönetim anlayışı Teoman Duralı'nın (2019) ifadesiyle, tarihte ilk defa tüm dünyaya yayılma imkânını yakalamış olan Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa Medeniyeti'ne dayanmaktadır. İnsanın biçimsel düşünme yetisini referans alan bu medeniyet, maddeci bir dünya tasavvuru geliştirmiş, aşkın tanrısal ilkeler ve dini inanç yerine insancı kurallar ve dünyacı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda modern öncesi zamanlarda metafizik değerlerle iç içe olan yönetim süreci pozitivist bir bilim olarak ele alınır olmuştur (Adıgüzel, 2018). Bu paradigma değişikliği modern yönetim bilimlerinin siyasetnamelere pek yer vermemelerine sebebiyet vermiştir.

Çağdaş yönetimi konu alan eserlerle karşılaştırıldığında farklı bir siyasi genetikten söz ettikleri doğru olmakla birlikte, siyasetnamelerin günümüz yönetim bilimine söyleyecek kadim ilkeleri ihtiva ettikleri de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla siyasetnamelerin, tarihte kaldıkları yorumu üzerinden itibarsızlaştırılmamaları önemlidir. Tam tersine Müslüman toplumun siyasi genetiğini taşıyan siyasetnamelerin hikâye okur gibi değil, bir tarih ve bilim felsefecisi bakışıyla okunmaları gerekmektedir. Siyasetnamelerin Hint, İran ve Yunan siyasi kültüründen yaptıkları daire-i adalet benzeri alıntıları Müslüman anlayışıyla sentezlenerek nasıl yeni bir değerler sisteminde konumlandıkları üzerinde düşünmeye değer gelişmelerdir. Batı modernitesinden iktibaslar yapan modern Müslüman devletlerin kendi siyasi yapılanmalarını temellendirirken bu iktibasları kendi kadim değerleriyle ilişkilendirerek denge noktasını ve buna bağlı olarak siyasi ve toplumsal düzeni tesis etmeleri açısından siyasetnamelerden faydalanmaları gerekmektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç sorumlu yazar Muhammet Metin Adıgüzel tarafından yürütülmüştür.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Adalıoğlu, H. H. (2009). Siyasetname. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 304–306.
- Adıgüzel, M. M. (2018). *Egemenliğin dört hali*. Ankara: Sega Matbaacılık.
- Altay, A. (2011). Klasik dönem Osmanlı siyasetname geleneğine genel bir bakış. *Journal of Turkish Studies*, 6(3), 1795–1809.
- Atmaca, V. (2003). Hadisleri bakımından siyasetnameler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 45–58.
- Canatan, K. (2009). Geleneksel siyaset ve devlet felsefesinin bir yorumu olarak siyasetname: Büyük devlet adamı Nizamülmülk'ün devlet ve siyaset anlayışı üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 4(7), 194–220.
- Dan, Y. (2010). *Konfüçyüs* (Ç. Erendag, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Duralı, T. (2019). *Çağdaş İngiliz Yahudi küresel medeniyeti* (10. basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- El-Defteri, M. P. (1969). *Nesâiyhü 'l-vüzerâ ve 'l-ümerâ veya Kıtâb-ı Güldeste Nizâm-ı Devlete Müteallik Risale*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gürbüz, D. (1999). Bir Osmanlı aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve *Siyaset'e Müteallik Asar-ı İslamiye* adlı risalesi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 58–64.
- Has Hacib, Y. (2019). *Kutadgu Bilig* (M. Tunçel, Çev.). Ankara: Gençlik Spor Yayınları.
- Has Hacib, Y. (2012). *Kutadgu Bilig* (Y. Çağbayır, Çev.) (13. basım). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Teymiye. (1999). *Siyaset (Siyâsetü 'ş-şer 'iyye)* (V. Akyüz, Çev.) (2. basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karataş, İ. E. (2014). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Anasır-ı Erbaa (Dört unsur) görüşü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 104–122.
- Karlıga, H. (1991). Anasır-ı erbaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, 149–151.
- Keykavus. (2007). *Kabusname* (Mercimek Ahmed, Çev.; O. Gökyay, Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kınalızade, A. E. (2013). *Devlet ve aile ahlakı*. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Koçi Bey. (t.y.). *Koçi Bey Risalesi* (Z. Danışman, Haz.). Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi – Devlet Kitapları.
- Koyuncu, A. A. (2023). *Vasat sosyolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kömbe, İ. (2013). Dünya düzeninin temelleri: Adalet daire-i literatürüne giriş. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18(35), 139–198.
- Maverdi. (2004). *Siyaset sanatı (Naşihatü 'l-mülûk)* (M. Sarıbiyık, Çev.). İstanbul: ARK Yayınları.
- Nizamülmülk. (2014). *Siyasetname* (M. Ayar, Çev.) (7. basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önder, Ö. (2014). *Yönetimde adalet ve saadet: Bir nasihatname geleneği olarak siyasetname*. Antalya: Lotus Yayınevi.
- Öztürk, M. (2013). Tarih ve siyasetnameler çerçevesinde klasik Türk edebiyatında vezir hikayeleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 73–93.
- Satıcı, M. (2013). Teori ve pratik arasında Aristoteles üzerine. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, 6(2), 19–52.
- Sealibi. (1997). *Hükümdarlık sanatı (Âdâbü 'l-mülûk)* (S. Aykut, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Turtuşı. (1995). *Sirâcü 'l-mülûk* (S. Aykut, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türk, H. B. (2012). *Çoban ve kral*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Uçar, Y. A. (2012). Osmanlı siyaset-yönetim düşün geleneği: Daire-i Adalet'in yönetimi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 7(17), 1–33.